

НАПРЯМ 1. ЗАГАЛЬНА ПЕДАГОГІКА. ІСТОРІЯ ПЕДАГОГІКИ

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-261-9/01>

Гончар М. В.,

*кандидат педагогічних наук,
начальник*

*Управління освіти, культури, молоді, туризму та спорту
Бериславської міської ради Херсонської області*

ПРОТОТИП ІНСТИТУАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОГО НАГЛЯДУ ЗА НАВЧАЛЬНИМИ ЗАКЛАДАМИ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ НАПРИКІНЦІ XVIII СТ.

Трансформація вітчизняної освітньої моделі має ґрунтуватися на прогресивній світовій практиці, та ретроспективному досвіді української освіти, яка має глибоку й продуктивну історію. В цьому процесі важливого значення набувають питання вдосконалення механізмів забезпечення якості освіти з урахуванням конструктивних ідей історико-педагогічного досвіду інституту державного контролю (нагляду) у сфері освіти України.

Протягом часу перебування українських земель у складі Речі Посполитої та за Гетьманщини, можемо спостерігати певну практику наглядову за єзуїтськими колегіумами, братськими та парафіяльними школами. Інкorporація українських земель до складу Російської імперії інтегрувала українське освітнє середовище до державних управлінських механізмів останньої.

«Статут народним училищам в Російській імперії», затверджений імператрицею Катериною II 5 серпня 1786 р. запровадив управлінський механізм за тогочасними навчальними закладами. Ці повноваження поділялися між місцевими органами влади: адміністративно-господарські покладалися на губернаторів та прикази громадської опіки, а спеціальний нагляд за навчальним процесом – на директорів училищ губерній та смотрителів училищ [1, с. 139].

Слід відмітити, що у «Плані до улаштування народних училищ в Російській імперії», затвердженого імператрицею 27 вересня 1782 р., що був підґрунтям Статуту, на відміну від директорів головних народних училищ (згодом директори училищ губерній), про наглядові функції губернаторів чи приказів громадської опіки не згадується.

Безпосередній контроль за організацію та якістю навчального процесу у народних училищах покладался на директора училищ губернії якого призначав генерал-губернатор: «він мав бути любителем наук, порядку і чеснот, доброзичливим до учнів та знаючий ціну вихованню» [2, с. 654]. За замовчуванням цю посаду обіймав директор головного народного училища, який виконував ці обов'язки на безоплатній основі. Скажімо протягом 1796–1809 рр. відомий організатор освіти того часу Федір Кудрицький був директором Харківського головного казенного училища (згодом Слобідсько-Української гімназії) та директором училищ Харківської губернії [3, с. 93].

У «Плані до улаштування народних училищ в Російській імперії» наголошувалось: «Посада Директора головного народного училища полягає у тому, щоб він спостерігав, щоб як вчителі головного народного училища, так і усіх інших міських та повітових цього намісництва шкіл, для викладання своїх наук використовували книги визначені комісією, і схваленого способу викладання дотримувались» [4, с. 19].

Примітно, що мали місце й зворотні процеси, коли для інтенсифікації процесу організації народних училищ, що було пов'язано з дефіцитом коштів у місцевого Приказу та саботуванням місцевого дворянства, ігноруючи положення Статуту, імператорським указом від 12 травня 1792 р. на посаду директора училищ Катеринославського намісництва був призначений інспектор кадетського артилерійського і артилерійського корпусу Іван Бебер, який мав організувати в Катеринославі головне народне училище [5, с. 5, 17].

Поряд з адміністративними обов'язками (поточна організація навчального процесу, покращення та збереження матеріальної бази головного народного училища тощо), Статут покладав на директора училищ губернії такі контрольні функції:

- безпосереднє відвідування училищ та уроків вчителів (в губернському місті не менше одного разу на тиждень, а в повітових – одного разу на рік). Особливо зверталася увага на контроль за дотриманням вимог щодо прийняття на навчання усіх бажаючих та належним відвідуванням уроків учнями;

- розгляд щомісячних звітів училищ за встановленою формою, де в розрізі класів зазначалися відомості про учнів, здібності та їх індивідуальні характеристики, пропуски уроків, походження їх батьків, вивчені теми, надходження від приказу громадської опіки, шкільні потреби, події (візитації посадових осіб, відсутність вчителів тощо). Директор мав реагування на висловлені в них потреби та недоліки, шляхом самостійного втручання або через доповідь приказу громадської опіки;

– контроль за освітньою діяльністю домашніх учителів та приватних пансіонів, зокрема перевіряти наявність у вчителів документів про освіту, дотримання навчального плану, про що звітувати Приказу, згідно встановленої форми;

– у разі виявлення несумлінності з боку окремих вчителів, директор міг порушувати клопотання перед губернатором та Приказом про їх звільнення;

– участь в іспитах учнів училищ (зокрема і за участі членів Приказу) або делегування на них вчителів [2, с. 652–656, 666–667].

Наприкінці навчального року, з урахуванням проведених іспитів, директор готував за встановленою формою до приказу громадської опіки рапорт, який той, в свою чергу (після розгляду, обговорення, ймовірно, врахування зауважень), направляв до Головного правління училищ. Встановлена форма звіту передбачала такі відомості: § 1. 1) Кількість та назва училищ; 2) Їх місцезнаходження; 3) Дата їх улаштування та початку навчання. § 2. З яких класів або навчальних предметів вони складаються. § 3. Учителі: 1) Їх кількість; 2) Предмети; 3) Походження; 4) Освіта; 5) Жалування, старанність, поведінка. § 4. Учні: 1) Кількість учнів в кожному училищі і в усіх разом; 2) Походження, становище, стать, вік; 3) Успіхи за звітний період. § 5. Книги, за якими навчаються: 1) Учнівські; 2) Учительські. Відомості про освітню діяльність приватних пансіонів та домашніх вчителів за такою ж схемою [там само, с. 654, 667].

До прикладу, Ф. Кудрицький під час огляду у 1796 р. малого народного училища в Охтирці дав високу оцінку місцевим учителям, однак зауважив, що кількість учнів зменшується, а під час візиту до Ізюмського училища, звернув увагу на плінність кадрів та проблеми з приміщенням [3, с. 97].

Догляд («призор») за малими народними училищами, що розташовувались за межами губернського міста, покладався на смотрителів які призначалися губернатором з числа поважних місцевих мешканців. Смотритель мав оглядати повітове училище не рідше двох разів на тиждень, контролювати відвідування учнями й учителями занять та недільної служби у церкві, надавати усіяку допомогу учителям й училищу, зокрема, сповіщати Приказ про потреби навчального закладу. У разі, якщо вчителі не справлялися зі своїми обов'язками – доносити про це директору училищ для прийняття управлінських рішень [2, с. 656–657]. По суті, смотритель мав бути таким собі директором повітового училища на громадських засадах, та оскільки ця посада була неоплачуваною й почесною і, за логікою розробників Статуту, мала б спонукати місцеве дворянство та заможних городян до активного

благодійництва в розвитку місцевої освіти, то й відношення до цих обов'язків в різних місцевостях було неоднозначним.

Можемо констатувати, що наприкінці XVIII ст. відбувалося зародження інституційної моделі організації державного контролю за навчальними закладами. «План до улаштування народних училищ в Російській імперії» (1782 р.) визначав такий контроль поняттям «спостереження» («наблюдение»), а вже у Статуті 1786 р. також використовувались поняття «нагляд» («надзор») та його синонім «призор». Нагляд мав здійснюватися за навчальними закладами (з точки зору благоустрою та належного матеріального забезпечення) та вчителями, які мали дотримуватись положень спеціального монаршого акту – «Статуту народним училищам в Російській імперії». Цей документ вирізнялася наявністю уповноважених державною штатних посадовців (директорів училищ губерній), регламентованих функцій та санкційних інструментів (право директора училищ губернії клопотати про звільнення вчителя та заборону на освітню діяльність домашньому вчителю або приватному пансіону, що недотримувався вимог Статуту).

На думку М. Конфіно, починаючи з середини 1770-х років і особливо після 1789 року, посилений нагляд за навчальними закладами був реакцією на «відкритий і агресивний страх перед західними ідеями з боку тих, хто має владу» [6, р. 91].

Список використаних джерел:

1. Очерк истории народного образования в России до эпохи реформ Александра II / Сост. С.А. Князьков, Н.И. Сербов ; под ред. проф. С.В. Рождественского. М. : Польза, В. Антик и К°, 1910. IV, 240 с.
2. Высочайше утвержденный Устав народным училищам в Российской империи от 5 августа 1786 г. № 16421. *ПСЗРИ*. Собр. первое. Т. 22: 1784–1788. СПб., 1830. С. 648–669.
3. Маслійчук В. До передісторії Харківського університету. Федір Кудрицький – освітній діяч кінця XVIII – початку XIX ст. *Краєзнавство*. 2016. № 1–2. С. 93–101.
4. План к установлению народных училищ в Российской империи. СПб. : Святейший Правительственный Синод, 1785. 46 с.
5. Чернявский И.М. Материалы по истории народного образования в Екатеринославском наместничестве при Екатерине II и Павле I. 1784–1805 г. Екатеринослав : Типо-литография Губернского Правления. 1895. 38 с.
6. Confino M. *Russia before the radiant future: essays in modern history, culture, and society*. New York : Berghahn Books, 2011. 310 p.